

ДРАМА ЛЕСІ УКРАЇНКИ «НА ПОЛІ КРОВІ» У КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ІУДІАДИ

У статті розглядається з духовно-етичних світоглядних позицій проблема відступництва і зради у драмі Лесі Українки «На полі крові», яка аналізується у контексті світової традиційної теми іудіади.

Ключові слова: переступ, зрада, ренегатство, фарисейство, користоловство, альтруїзм, жертвність.

Діалог «*На полі крові*», як і «*Прощення*», «*Три хвилини*», «*Айша і Мохамед*», належить до малих драматичних форм. Цей твір, по суті безсюжетний, є гострою дискусією між двома персонажами, які висловлюють своє ставлення до таких понять, як зрада, користоловство, відповідальність людини за свої вчинки, різне усвідомлення суспільними індивідами добра і зла.

У драматичній поемі «*На полі крові*» використано конкретний євангельський мотив – оповідь про зраду Іудею Іскаріотським Учителем, тобто Ісуса Христа, який, рятуючи людство, мученицьки прийняв смерть на хресті.

Про підступний вчинок зрадника, що, продавши Месію за тридцять срібників, повісився, розповідається в Євангеліях од Матвія, Марка, Луки, Іоанна. У перших трьох злочин трактується впливом сатани, в останньому пояснюється користоловливими замірами.

Протягом століть у церковній літературі, апокрифічних легендах, а також у художньому письменстві образ цей виступав символом великого зла – зради, якій ніколи не може бути прощення. Навіть у творах протестантів, письменників-богоборців, що намагалися якоюсь мірою ідеалізувати образи Сатани, Люцифера, Диявола, Каїна (досить згадати байронівського «*Каїна*», «*Фауста*» Гете) ніколи образ Іуди не возвеличувався. Однак на початку ХХ віку – саме на зламі епох – у творах багатьох письменників-декадентів робиться спроба виправдання і навіть возвеличення цього біблійного персонажа, вчинок якого трактується по-різному: і як суто прагматичний, необхідний, продиктований благородними намірами, і як неординарний у своїй сміливості, протесті проти самого Бога. Наймерзенніший зрадник усіх часів і народів подавався у таких творах мучеником і страдником, що вчинив подвиг. На рубежі епох коли суспільство опинилося на «великому роздоріжжі» (це Леся Українка з глибокою аналітичністю осмислювала у «*Руфіні і Прісцилли*»), відбувалася своєрідна трансформація і переоцінка життєвих цінностей, фактів, явищ, ідеологій.

Характерно, що багатьма літераторами, дослідниками такі трансформації образу Іуди розглядалися в свій час «як щось позитивне і ставляться поряд з переосмисленням образу Сатани у Мільтона, образу Дон-Жуана у романтиків тощо» [5, 93]. Позитивне ставлення до цього біблійного персонажа стимулювалось разом з тим антихристиянським духом ніцшеанської філософії [5, 93]. Врешті під впливом одвертого богоборства, модного, з претензією на науковість атеїстичного вчення йшла одверта реабілітація підлоти, зрадництва, психологічно вмотивовувалася людиноненависницька, богопротивна мораль, що утверджувала бездуховний практицизм, ренегатство, нівелювання і спекуляцію найвищими цінностями в ім'я мнимого примареного прогресу.

Філософія «надлюдини», геніально викрита великим Достоевським (звучала ж бо як застереження) в образах верховенських, раскольникових, смердякових, набувала позитивного, «утверджувального» трактування. «Убити Бога, принизити його ганебною смертю, – це, брат, не дрібниця!» [1, 533] – так у суперечці з М.Горьким обстоював свою ідеалізацію образу євангельського відступника-зрадника російський письменник Леонід Андреев, повість якого «*Іуда Іскаріот*», що вийшла 1907 року, викликала широку полеміку.

Ідейний зміст цієї повісті зводиться не до викриття зради Іуди, а до проникнення у внутрішній світ відступника, що поставав тут романтично-трагічним мучеником, який своєю любов'ю прирік Христа на смерть, який, врешті, залишився не зрозумілим світові «благородними» у своїй суті намірами – утвердити себе як надлюдину, перевірити на вірність і сміливість наближених до Христа людей: в результаті вийшла «огидна суміш садистської жорстокості, цинізму, надривної любові» [5, 95]. Співзвучною твору Л.Андреева була і поема шведського письменника Тора Гедберга «*Іуда*» (1908). Як вчинок в ім'я кохання до Марії Магдалини трактувалася іудина зрада у поемі польського модерніста С.Пшибишевського «*На шляхах Каїна*» (1909). Аналогічна інтерпретація євангельського образу впливала із п'єси Пауля Гейзе «*Марія з Магдалини*».

Загалом же із модерністських інтерпретацій євангельської оповіді поставав тип ніцшеанської надлюдини, жорстокого і прагматичного індивідуаліста, у якому втілювався протест проти моральних основ християнства. Саме це відзначав один із дослідників, підкреслюючи, що «в новітніх обробках сюжету ми можемо зустрітися не тільки з спробами психологічного аналізу Юди,

що виходять за межі євангельської історії, але й з принциповою новою концепцією образу, пройнятою християнським духом (вплив негативних ідей Ніцше про християнство)» [8, 9].

Отже, модернізація світових тем та образів, передусім біблійних, не позбавлена була впливу атеїстичних теорій, що набували популярності перш за все через орієнтацію на вседозволеність. Дані чинники ставали каталізаторами бунтів і революцій, котрі породять нечуване насильство і деспотизм. За Достоевським серцевиною революції була їхня атеїстична сутність. «В Росії, – значав класик, – бунт можна починати тільки з атеїзму» [6, 24].

Саме на зламі епох, у міжреволюційній затишші й очікування нових бур, і з'явилась невеличка драматична поема Лесі Українки «На полі крові», що була своєрідною художньо-філософською інвективною відвертій апологетиці нищих сторін людського буття, передусім морального виправдання будь-яких злочинів.

У час панування чорносотенної реакції, у переддень нових суспільних потрясінь цей твір української поетеси спрямовувався проти найгідотніших проявів деградованої суспільними катаклізмами моралі. У «Слові про Лесю Українку» Максим Рильський так визначав соціально-етичні причини появи, спрямування і суспільну значимість драми «На полі крові»:

«Ця апологія зрадництва з'явилась саме тоді, коли в катованій царськими нагаями Росії розплодились, як лихе зілля, ренегати, зрадники революційної справи, шпигуни, донощики, провокатори ... драматичний етюд Лесі Українки «На полі крові» був ніби прямою відповіддю Андрееву і подібним йому захисникам мерзоти» [9, 72].

Про полемічний характер драми, яка була спрямована проти філософсько-етичних переосмислень суспільних і моральних явищ багатьма письменниками-модерністами (мається на увазі передусім відомий євангельський сюжет) і в тому числі Леонідом Андреевим у названій повісті, говорив академік О.Білецький: «... В буржуазній літературі епохи занепаду ставлення до Іуди змінилося. По лінії апологетики Іуди пішов і Леонід Андреев. Момент прихованої літературно-громадської полеміки в діалозі Лесі Українки безсумнівні» [3, 57].

Саме цей твір чи не найбільше заперечує твердження радянських літературознавців і критиків про антихристиянський зміст творчості Лесі Українки, яка насправді завжди стояла на засадах загальнолюдських ідеалів і цінностей, що лежали в основі вчення Христа. Власне постать Христа і цікавить тут поетесу з психологічного боку. Драматичний діалог, поданий в одній лише сцені зустрічі Іуди і Прочанина носить передусім полемічний характер: цей «шедевр психологічної майстерності і динамічного розвитку» [4, 131] розкриває історію зради, її мотивацію та виправдання відступника, який, дискутуючи з подорожнім, по суті сперечається, демонструючи при цьому власну мерзоту, з тим, кого продав за тридцять срібняків. Намагання виправдатись насправді ще більше викриває зрадника. Ця власне безсюжетна за формою драма не містить ніяких подій, відсутній тут і романтичний елемент, властивий для більшості творів Лесі Українки. Діалог відзначається витонченим психологізмом, уся побудова твору підпорядкована донесенню головної ідеї – таврування відступництва і зради, ницості і підлості, які завжди впливають з егоцентризму, користолюбства, пристосуванства.

І цьому всьому протиставляється жертовність і альтруїзм, чесність і великодушність, любов і милосердя, носієм яких був зражений Іудою Христос. Образи відступника та проданого ним Учителя постають в усій повноті через монологи-виправдання (скоріше це звинувачення величі Сина Людського, порядності, чесності, безкорисливості) першого – найбільшого зрадника усіх часів і народів.

Дискусія у творі побудована здебільшого на запитаннях і відповідях, які з цинізмом і нахабністю демонструє зрадник Юда, що, всупереч біблійній оповіді, залишившись живим (тут безперечна наявність авторської алюзії щодо сучасного ренегатства і відступництва і взагалі щодо безкарності зла на світі), працює в поті чола на «полі крові» – полі, купленому за тридцять срібняків, за кров Учителя. На цій неродючій, здобутій ціною крові землі Юду і зустрічає Прочанин, що повертається з прощі з Єрусалиму. Щирий і безпосередній в своїй наївності, він і зав'язує невимушену зі свого боку розмову з чоловіком, «худим і зниділим», що копає запущену безперспективну нивку великою мотикою. Уже з перших реплік власника поля відчувається його внутрішня озлобленість і неприязнь до людей. Коли ж Прочанин упізнає в ньому не просто учня пророка, а зрадника-христородавця, Юда цинічно і нахабно заявляє про свій вчинок як про звичайну купівлю-продаж:

*... Дурень той або злочинець,
хто дарма віддає. Хто ж продає,
то значить, що йому потрібні гроші,
а більше нічогосінько не значить (10, 141).*

Виправдовуючи свій злочинний вчинок Юда намагається окреслити Учителя в очах Прочанина як винуватця власних негараздів. Виявляється, що зрадливий учень був багатого роду («Та ж я отецький син, ще й одинак! Я спадок мав від батька: виногради, і ниву добру, і садок і дім» –

5, 142), а за Христом пішов з корисливою метою: втомившись од ворожнечі і чварів з сусідами, вирішив через Учителя знайти пряму дорогу до царства Божого, потрапити туди найближчим часом. Однак царство Боже здобувається великими і добрими ділами на землі. Таку умову і поставив Учитель:

*Ну, то роздай усе, що маєш бідним;
і йди за мною (10, 147).*

Заздрячи убогим, нещасним, врешті порядним і чесним людям, які знайдуть дорогу до раю, Юда з корисливою метою зрікається своїх статків, маєтків (так, до речі, з кон'юнктурних міркувань ішли в революції пристосуванці всяких мастей: суспільно-політичні альясії тут досить різні) і йде «з порожніми руками, в одній одежині, без торби навіть, шукать учителя» [10, 148], прагнучи лише насправді, влади над людьми. Коли ж виявилось, що заради едему доведеться тут, на землі, служити людям самому, Юда, котрий ніколи не поділяв поглядів пророка, стає на шлях зради: не міг простити Учителеві не тільки втрати маєтності, а й моральної вищості над собою, порядності, чесності й безкорисливості. Злочин свій Юда трактує як необхідність, як матеріальну та моральну компенсацію за втрачене:

*Нічого в світі я не мав, крім нього, –
хіба ж не мав я права знов міняти
його на те добро, що я втеряв
з його причини (10, 153-154).*

Продаж людини, зокрема, розцінюється відступником не як підступна акція, котрій не може бути прощення, а як звичайна комерція:

*Так само продають, як і все,
як гуси, як худобу: поторгують
і вдаряють по руках. Ти ж думав як?
А потім з рук у руки віддають їх
тому, хто купить. От і все (10, 159).*

У словах цих розкрита вся огидна сутність морально звироднілих суспільних відносин, у яких править культ меркантилізму, бездушного прагматизму, панують дикі споживацькі закони самоствердження, що породжують заздрість, недобррозичливість, ненависть до ближнього. Тому герой Достоевського мерзенний лакей Смердяков з «Братів Карамазових» заздрив усім і всьому, заявляючи про те, що ненавидить всю Росію.

Характерно, що Юда з драми Лесі Українки не фарисействує, він одвертий у своєму цинізмі і неприкритому нахабстві, як, до речі, й Смердяков з твору Достоевського. Філософія такого прагматизму, що утверджує моральне право людини на злочин, який трактується як життєва необхідність, розвінчується у драмі «На полі крові», головний персонаж якої – своєрідна трансформація та еволюція євангельського образу зрадника, котрий часто у життєвих реаліях може залишатися безкарним: не випадково Юда у Лесі Українки не вішається, як його біблійний аналог, а працює в поті чола, мріючи повернути втрачене на полі, купленому ціною крові Вчителя.

Слушно зазначав М.Рильський, що «ця смердяковська складність тільки відтіняє глибину морального падіння зрадника...» [9, 72]. Полемізуючи не тільки з Леонідом Андрєєвим, але й багатьма іншими письменниками, котрі по-різному модифікували цей євангельський образ (тут і названі вже твори, а також роман Фелікса Блендера «Ісус та Іуда» (1881), драма Курта Кюхлера «Іскаріот» (1905), оповідання Карла Гауптмана «Іуда» (1908) тощо), Леся Українка розвінчувала ренегатство і зрадництво, користоловство в усіх його проявах, і в логічних сучасних альясіях вбачається тут гостре викриття ідейно-політичних конформізмів, «політики» заради вигоди, заради самоствердження, коли фальш, облуда, фарисейство рано чи пізно мають вилитися у нахабний, неприхований цинізм.

Відомий біблійний мотив у драматичній поемі, «що стоїть на рівні кращих здобутків світової літератури», використано на загально людському ґрунті, на сучасному суспільному тлі: «Містичне й ірраціональне усунуто, залишено лише те, що може роз'яснити вчинок зрадника» [4, 134].

Образ Юди у Лесі Українки заземлено реалістичний і простий. Тут немає і тіні романтизації. Відсутні у зображенні користоловця і гротескно-сатиричні елементи. Однак у драмі вчинок підступного зрадника не пояснюється лише меркантильними мотивами, матеріальною стороною. Слушно підкреслює одна із сучасних дослідниць, що: «Проблема зради в даному разі постає у своєму крайньому прояві – як духовне відступництво, якому не може бути прощення. Можливо, через це Леся Українка відмовляється від суголосної євангельській оповіді кінцівки, де Христос воскрес, а Іуда в пошуках спокути кінчив самогубством. В остаточному варіанті Христос не воскрес (принаймі про це не говориться в творі – М.К.), Іуда не кається.

Саме так підкреслює Леся Українка неможливість навіть найменшого виправдання для духовного відступника» [2, 34]. Щодо останнього, то слід зазначити, що у першому варіанті

драми кінцівка була більш співзвучною біблійній оповіді: після прокляття Юди Прочанином з'явилися три жінки – Марія, Соломея, Сусання, які повідомляли про воскресіння Христа і прощення ним учня-зрадника. Відступник у жовчі й злобі вкорчував собі життя. Однак поетеса відмовилася потім од такого фіналу. Перенісши осмислення тяжкого злочину у сучасні реалії, коли соціальне й моральне зло часто залишалось безкарним, вона залишає Юду живим. Немає тут і жінок, що сповіщають про воскресіння Христа і прощення відступників. Більше того, камінь Прочанина, кинутий услід зрадників, не долітає до цілі. Цим підкреслюється живучість підлоти, яку у реальному житті не завжди можливо покарати.

В образі Прочанина втілено передусім морально-світоглядні засади народу, який незалежно від ідейних, політичних, класових критеріїв дає власну оцінку зраді і відступництву. Ставлення дідка Прочанина до Юди і Христа розкривається поступово на наших очах. Спочатку цей подорожній, захотівши напиться, викликає Юду на розмову, потім, упізнавши в ньому зрадника-хриstopродавця, з огидою сахається. Однак дідку захотілось все-таки більше дізнатись про Пророка, у якому невпевнений був, чи той «справді Месією мав бути, Сином Божим» [10, 139], однак не сумнівався, що «Він знав таке, що нам не дано знати. Він був-таки великий чоловік ... духом тим, що Бог йому вділив» [10, 139].

У своїх коротких і лаконічних репліках Прочанин висловлює народне ставлення до зрадництва взагалі, у його устах звучить моральний осуд підступному фарисейству і всякій мерзоті. Носій споконвічних моральних устоїв, властивих кращій частині народу, чесним людям, він, щирий і безпосередній у ставленні до інших («Я зроду ще не продавав людей» – 10, 154), не може спочатку збагнути мотивів Юдиного вчинку. Коли ж з розмови розкривається внутрішнє ество підлотника, Прочанин кидає йому у вічі сувору правду-осуд – вирок зрадництву народом: «Геть від мене сатано! ... Будь проклят!» [10, 156]. ... «Тебе убити мало» [10, 157].

У драмі «На полі крові» морально-етична ідея суголосна християнським ідеалам. Лесі Українці завжди імпонували сильні особистості (згадаємо Міріам, Тірцу, Руфіна): безперечно, цей індивідуалізм поетеси – «від органічного злиття з європейським вольовим мистецтвом і, почасти, від сили власного духу» [7, 145].

Але діалог «На полі крові» – це своєрідне ставлення до ніцшеанського культу індивідуалізму, теорії «надлюдини», чужої і несприятливої для письменниці-гуманістки. Індивідуалістична ідея, що підносила сильну особистість з її вседозволеністю й ігноруванням моральних законів, лежала в основі філософії Ніцше. Ця ідея пронизувала й усю тогочасну «іудину» белетристику. Драматична поема Лесі Українки «На полі крові» – гнівна інвектива на цю реакційну тенденцію як у російській, так і зарубіжній літературі. Саме цей твір попереджує разом з тим і незаперечну істину про несумісність морально-етичних концепцій української поетеси з ніцшеанськими світоглядними засадами (зазначимо, що творчістю Ніцше Леся Українка, безперечно, цікавилась): «проблему «Леся Українка і Ф. Ніцше» слід спроектувати не на вплив, а на зіставлення їхніх світоглядів в контексті культурно-історичної епохи» [7, 145].

Постать Христа, подана як антипод його найлютішого ворога Юди, втілює певною мірою морально-етичний та естетичний ідеал поетеси, відкидаючи фальшиву вульгарно-соціологічну тезу про антихристиянський зміст її творчості, підкреслюючи біблійне розуміння нею, як і Шевченком, Франком, понять соціальної справедливості, добра і зла. Вислів Прочанина «він був таки великий чоловік» підтверджується з розповідей у соціально-етичних та моральних загальнолюдських вимірах: своїм способом життя, безкорисливістю, особистим прикладом і словом Месія спонукав людей до правди й любові, до морального й духовного вдосконалення.

Слухаючи пророка, люди очищувались од скверни: ненависті, злоби, заздрощів, користлюбства.

«Раз я сам простив сусідові образу, ще й чималу, після речей того пророка...» [7, 145] – свідчить про катарсис власної душі Прочанин. Характерно, що Учителя сприймають знедолені, нещасні, бідні, але ненавидять ті, хто зажерливий, хижий, хто ніколи не захоче простягнути руку ближньому:

*Голота нас любила, а заможні
не прийняли б за наймита такого,
що був учеником – ба ні, слугою! -
їх ворога (10, 153).*

Як бачимо, на відомій християнській темі поетеса робить передусім соціальний акцент, в образі Христа тут висловлюється біблійне розуміння суспільно-етичних взаємин. Ідея соціальної справедливості у драмі «На полі крові» розглядається у світлі християнської моралі. Носії соціальної кривди, стверджується у творі, завжди були ворогами правди, тих моральних ідеалів, уособленням яких є Христос. Гуманістичний пафос цієї драматичної поеми є суголосним ідеям християнства.

Список використаних джерел:

1. Андреев Л. Собрание сочинений: В 6 т. – М., 1990. – С.540.
2. Бетко І. Біблія як джерело ідей у творчості Лесі Українки // Слово і час. – 1991. – № 3. – С.33-36.
3. Білецький О. Леся Українка і російська література // Правда іскра Прометея: Літературно-критичні статті про Лесю Українку. – К., 1972. – С. 56-62.
4. Гозенпуд А. Поетичний театр: Драматичні твори Лесі Українки. – К., 1947. – 210 с.
5. Журавська І. Леся Українка та зарубіжні літератури. – К., 1963. – 316 с.
6. Иванов В. Православный мир и масонство: Сборник очерков. – Житомир, 1995.– 48 с.
7. Лубківська О. Моделі вияву ніцшеанської філософії в українській літературі // Сучасність. – 1995. – № 4. – С. 144-148.
8. Ненадкевич Є. На полі крові // Леся Українка. Твори. – К., 1930. – Т.8. – С. 3-12.
9. Рильський М. Слово про Лесю Українку // Правда іскра Прометея: Літературно – критичні статті про Лесю Українку.– К., 1972. – С. 70-74.
10. Українка Леся. Твори: У 12 т. – К., 1977. – Т.5. – 335 с.

Summary. The article deals with the spiritual and ethical worldview problem of apostasy and betrayal in Ukrainian Lesya drama «The Field of Blood», which is analyzed in the context of the world of traditional themes iudiady.

Keywords: transgression, betrayal, apostasy, self-righteous greed, altruism, sacrifice.

Отримано: 16.09.2012 р.

УДК 821. 111. 091

К. В. Лабай

ДОЛЕНОСНИЙ ВИБІР ФАУСТА ТА ЛЖЕ-ФАУСТА У РОМАНІ Р. ШЕКЛІ, Р. ЖЕЛЯЗНИ «ЯКЩО З ФАУСТОМ ВАМ НЕ ПОЩАСТИЛО»

У романі «Якщо з Фаустом вам не пощастило» простежується думка, що поняття «доля» складається з зусиль і випадку. Мак і Фауст творять свою долю різними способами та шляхами. У статті ми осмислюємо долю персонажів у контексті причинно-наслідкового розвитку подій. У результаті, вбачається ланцюг випадків, які в остаточному підсумку визначають майбутнє кожного з героїв.

Ключові слова: вічний образ, доля, випадок, свобода волі.

Образ Фауста є «вічним образом» – втіленням нестримного прагнення людського духу, бажання пізнати своїм розумом усі тайни світу. «Фауст» Гете – це складний філософський твір, у якому порушуються важливі проблеми буття людини, її місце і призначення у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нямцу А.Є. у монографії «Міф. Легенда. Література» зазначає, що «у літературних долях Прометея, Едіпа, Іуди, Фауста, Дон Кіхота та багатьох інших традиційних персонажів у концентрованому вигляді відбилося матеріальне і духовне життя людства у найбільш значущих проявах, складні і деколи трагічні пошуки істини, суперечливість і багатозначність навколишнього світу» [3, 44]. З точки зору Фауста, сенс людського життя – робити щасливими інших людей. Герой прагне цього: тільки у боротьбі, у праці, у пошуці може бути щаслива людина – у цьому мета життя.

Постановка проблеми. Р. Желязни й Р. Шеклі у романі «Якщо з Фаустом вам не пощастило», відштовхуються від гетівської трагедії, ускладнюють та наповнюють образ Фауста новим звучанням. Простір роману розгортається у двох площинах. У горизонтальній площині світ Мака (Лже-Фауста) протилежний світу Фауста. У рамках цієї антитези роман присвячений проблемі особистості у історичному контексті. У вертикальній – Добро протиставлене Злу, як Світло і Темрява, які ілюструють семантику вічних духовних цінностей. Таке протиставлення виступає у вигляді хреста, де своєрідним центром є вибір. Вибір залежить від внутрішнього світу героя (Мак/Фауст). **Мета статті** окреслити акценти на «випадках» у житті героїв, осмислити долю персонажів у контексті закономірного, причинно-наслідкового розвитку подій.

Виклад основного матеріалу. У романі «Якщо з Фаустом вам не пощастило» у експерименті над людиною могутнім спостерігачем виступає доля Ананке. Ананке – у грецькій міфології божество необхідності, неминучості: мати мойр – вершительок долі людини. Між ім'ям людини, її